

Funktion

Både ud- og indvendigt har man i århundreder brugt beklædninger af forarbejdede natursten og keramiske fliser. Beklædningerne har ikke kun opfyldt krav til udsmykning og dekoration, men har både før og nu været anvendt, hvor der i en bygning kræves særlige egenskaber, fx krav om robusthed eller stor slidstyrke, lang levetid, vandtæthed af konstruktionen og høj hygiejnisk standard m.m.

Hvad enten beklædningerne anvendes ud- eller indvendigt, medvirker de til den samlede oplevelse af bygningen eller huset. Farver, former og overflader danner tilsammen den arkitektoniske og håndværksmæssige helhed. Uvendige flisebeklædninger fungerer som klimaskærm og skal derfor beskytte og sikre facaden mod vejret, mens indvendige beklædninger skal beskytte vægge og gulv mod slid, fugt og vandgennemtrængning.

Arkitektur

Der er ikke mange almindelige huse tilbage fra før 1800, men til gengæld blev der fra 1870'erne og frem bygget på livet løs. Byerne blev udvidet med både etageboliger og offentlige bygninger og industri som aldrig før, og den helt nye hustype, villaen, så dagens lys i nye villakvarterer. Byggeriet fortsatte efter 1. Verdenskrig, men stagnerede noget i kriseårene, der varede fra 1930'erne til og med 2. Verdenskrig. Det var først i 1960'erne, at byggeriet igen nåede samme niveau som i slutningen af 1800-tallet – med 450.000 parcelhuse bygget på 20 år.

Flise- eller naturstensbeklædninger har udvendigt været med til at understrege facadens udtryk eller har fremhævet den enkelte bygnings geometri. Indvendigt har flisebeklædninger udsmykket gulve og vægge alt efter rummenes funktion.

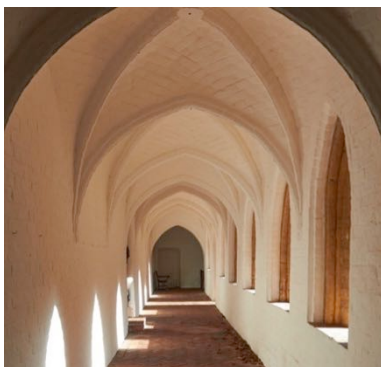
Middelalder 1100-1500

Vældige forandringer i det danske samfund kom også til at påvirke byggeriet. Kirken fik enorm magt, og det var da også middelalderens kirkebyggeri, der kom fra udlandet, der i første omgang kom til at påvirke arkitekturen herhjemme. De tidligste kirker var af træ, men en af de første danske stenkirker blev bygget i Roskilde i 1040. Der blev også bygget borge med stejle tage, voldgrave, tårne og kraftige mure, der skulle kunne modstå angreb.

Groft sagt er der to stilarter: Den romanske (ca. 1050 - 1250) og den gotiske (ca. 1150 - 1525). Den romanske stil er kendetegnet ved rundbuen, og der er tykke vægge af natursten, små rundbuede vinduer og tøndehvælv. I den gotiske stil byggede man i højden, så rummene synes høje og slanke med store, spidsbuede vinduer. Lofterne har krydshvælv, hvor fire spidse buer mødes i en høj og smal samling.

Mange danske landsbykirker er bygget i romansk stil i kampesten.
Foto: Torben Lindegaard.

Klostergang med gotiske krydshvælv og teglstensgulv.

Sortebrødre-klostret i Ribe er i gotisk stil og fra 1200-tallet.

Omkring 1150 lærte man at brænde teglsten. Gulvene i kirkerne havde indtil da blot stået i stampet ler eller pigsten, men med teglfremstillingen kom også teglgulvene. Nogle steder lagde man bare munkesten, andre steder gulvtegl. Gulvteglene var ofte lagt et fint mønster, fx uglaserede tegl sammen med glaserede tegl. Samme type gulv har man sikkert også brugt i de store borge.

Se også film på: <http://bygningskultur.dk/stilguide/stilguide/romansk-middelalder/>
<http://bygningskultur.dk/stilguide/stilguide/gotisk-middelalder/>

Renæssance 1500-1650

Renæssancen opstod i Italien i slutningen af 1300-tallet og nåede til Danmark ca. 1500. Renæssance betyder genfødsel, og stilen var en genopdagelse af antikken, særlig græsk og romersk kunst og arkitektur. Man syntes, at den gamle antikke arkitektur havde skabt de perfekte former. Fra Grækenland hentede man templernes trekantsgavle og søjlerne. Fra den romerske arkitektur hentede man buerne og de flade dekorative søjler (pilastre).

Også antikkens proportionslære med geometriske og matematiske love, der medførte rum og bygninger, hvor størrelsesforholdet var nøje planlagt. Fx skulle et rums længde stå i forhold til dets højde. Man stræbte efter harmoni, symmetri, enkelhed og regelmæssighed.

*Byhus i bindingsværk fra 1540, dengang typisk beboet af en velhavende borger.
Foto: Torben Lindegaard.*

*Hesselagergård, opført 1550, har prydgavle i italiensk stil.
Foto: Torben Lindegaard.*

*Rosenborg Slot er opført 1607 i hollandsk renæssance.
Foto: Bygningskultur Danmark.*

Herhjemme forbindes renæssancen med Christian IV, fx Rosenborg, Børsen og Holmens Kirke samt en lang række herregårde som Egeskov på Fyn, der er bygget i det, man kalder for hollandsk renæssance. Der er sandstensdekorationer, kridtstensbånd, tårne, svungne gavle og stejle tage af tegl eller evt. kobber.

Gulvet i riddersalen på Rosenborg er fx lagt i et smukt sort-hvidt-rødt mønster i marmor. Andre steder anvendes glaserede teglfliser, ølandsfliser eller træ. Det er stadigvæk kun de velhavende og kirkerne, der har råd til rigtige gulvbelægninger.

Se film på: <http://bygningskultur.dk/stilguide/stilguide/renaessance/>

Barok 1650-1730

Barokken og enevælden hører uløseligt sammen i Danmark. Barokken har overdådig udsmykning og fremhævelse af bygningens midterparti. Store svungne former, lys og skyggevirkninger dominerer den symmetriske arkitektur sammen med kraftige gesimser og todelte mansardtage i fx sort- eller grønglaserede tegl eller kobber.

På landet var bindingsværk stadigvæk den foretrukne byggeteknik. Men almindelige byhuse ændrede sig også. Efter Københavns brand i 1728 byggede man de såkaldte "ildebrandshuse" med stejle tage og gavlkviste, der kunne fylde hele husets bredde. Gade-

aderne var grundmurede pga. brandfaren, mens bagfacader og sidehuse blev opført i det dengang billigere bindingsværk.

En videreudvikling af barokken er rokokoen, der dækker perioden 1730-1760. Forskellen er, at hvor man i barokken "sætter" dekorationerne udenpå bygningen, "skærer" man dem nu ud af bygningerne. Arkitekturen fremstår derfor lettere og mere forfinet. Ellers brugte man de samme materialer som sandsten og puds til dekorationerne.

*Barokken kan kendes på de svungne former og huskroppens tyngde.
Foto: Bygningskultur Danmark.*

Flisevægge med hollandske fliser med forskellige motiver.

*Efter yderligere to store brande, er der meget få ildebrandshuse tilbage i det indre København.
Foto: Bygningskultur Danmark.*

Med importen af de dekorerede hollandske fliser kommer der flisevægge bag kakkelovne. Finere gulve i palæer kunne fx være marmor eller ølandsfliser, ellers var gulvene simple bræddegulve evt. malet i et mønster, der skulle efterligne marmor.

Se film om barok og rokoko her:

<http://bygningskultur.dk/stilguide/stilguide/barok/>

<http://bygningskultur.dk/stilguide/stilguide/rokoko/>

Klassicisme 1750-1850

I løbet af 1700-tallet voksede den nye samfundsklasse borgerskabet frem. De rige handelsfolk og embedsmænd i byerne ville have indflydelse. Man forkastede barokkens overdrevne udsmykning og søgte tilbage til de enkle og klassiske former. Man genoptog de klassiske antikke græske og romerske forbilleder ligesom i renæssancen – det er derfor, at perioden kaldes for klassicisme.

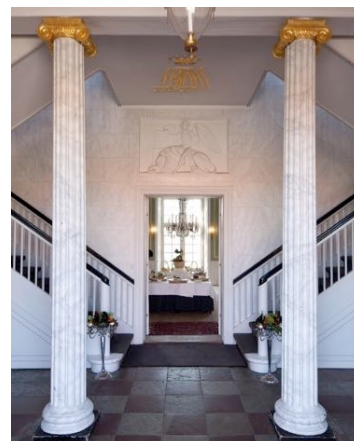
Arkitekturen er enkel og harmonisk med lige linjer, symmetri og dekorative elementer som trekantsgavle, søjler og pilastre. Bygningernes strenge enkelthed skulle svare til det, der foregik i dem. Rådhusets arkitektur skulle afspejle den alvor, der lå i at bestyre det borgerlige samfund, ligesom de nye private borgerhuse skulle vise, at her boede de indflydelsesrige samfundsstøtter.

Bygningerne blev også højere og slankere med etager i samme højde i modsætning til rokokoens huse, hvor 1. salen altid var den fineste og højeste etage. I byerne skulle alle ydermure opføres i mur, og det blev almindeligt at pudse og kalke husene i lyse farver i stedet for som tidligere at male dem med oliemaling.

*Høje slanke søjler og gulv af ølandsfliser.
Foto: Kurt Rodahl Hoppe.*

*Harsdorffs Hus i København er fra 1780 og er en milepæl i dansk klassicisme.
Foto: Slots- og Kulturstyrelsen.*

Gulve af brede hvidskurede fyrreplanker var det almindeligste, mens stengulve kunne være ølandsfliser. På landet er gulvene af tegl i fx køkkener og forstuer. Klinkebelagte gulve lægges ofte i et mønster af skaktern.

Se film på: <http://bygningskultur.dk/stilguide/stilguide/klassicisme/>

Historicisme 1850-1890

I 1848 indførtes grundloven og demokratiet herhjemme. Den enkelte borger fik hermed både indflydelse og ansvar. Samtidig var Danmark på vej ind i en periode med meget høj økonomisk vækst. Dette resulterede over hele landet i et omfattende byggeboom.

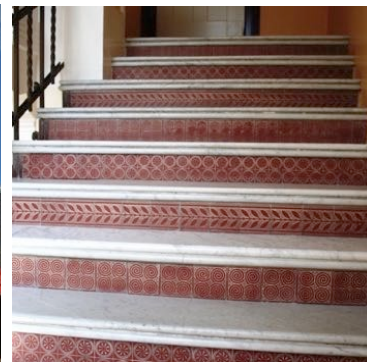
Det nye formsprog skulle adskille sig fra den foregående, stramme klassicisme. Man hentede inspiration fra tidligere tiders italienske, franske, tyske og schweiziske arkitektur. Der kan sagtens findes detaljer og ornamentik fra flere forskellige af de tidligere perioder i én og samme bygning. De historicistiske huse var i forhold til tidligere ganske rigt udsmykkede, særligt gadefacaden. Gesimser og dekorationsbånd på facaderne var udført med specialsten, der kunne være glaserede, eller i det nye vidundermiddel cement. Mange huse har taget af naturskifer, der på det tidspunkt var billigere end tegl, men tegltage ses også.

Både offentlige og private bygninger blev rigt udsmykket med inspiration fra fx Italien. Foto: Torben Lindegaard.

*Udskåret træværk i den populære såkaldte schweitzerstil.
Foto: Torben Lindegaard.*

*Glæden ved pynt ses overalt. Selv trappens stødtrin har fået fine klinker.
Foto: Torben Lindegaard.*

Indvendigt får nogle af de fine villaer rigtige badeværelser, nogle endda med fliser på væggene. Gulvet kan være klinker, linoleum eller terrazzo. Væggene er ofte beklædt med kvadratiske glaserede fliser i farver, fx cremefarvede eller grønne. Nogle gange er der også indsat en smal, ensfarvet bortflise inden den sidste vægflise øverst oppe. Fabriksfremstillede fliser og klinker vinder frem, fx mønstrede gulvklinker i tegl eller cement. I kældre og bryggerser kan gulvet have været teglklinker eller gulvtegl.

Se film på: <http://bygningsskulturdokumentation.dk/stilguide/stilguide/historicisme/>

Nationalromantik 1890-1910

I nationalromantikken brugte man "ærlige", danske materialer som granit, træ, kobber og bly samt først og fremmest facader i blankt murværk – i en grad, så stilens arkitekter siden fik øgenavnet "rødstensstablerne". Bygningskroppen blev mere sammensat, som man så i de gamle borge og herregårde. Typisk for nationalromantikken ses kamtakker eller svungne gavle, bindingsværk i gavle og kviste, udskårne vindskeder samt et væld af originale og finurlige detaljer. Nu kom det igen på mode at fremhæve tagene, der blev stejlere og mere synlige, som de var det i middelalderen.

Nationalromantisk villa med "viking"-agtige detaljer.

Mange offentlige bygninger blev opført i rødt blankt murværk, rødt tegltag og hvide vinduer.

Terrazzo med indstøbt mosaikmønster. En detalje, der vidner om tidens høje kvalitetsniveau.

Terrazzogulve ses en del i badeværelser, både med og uden ilagte mønstre (intarsia) i terrazzo eller mosaik. Terrazzo blev indført af italienske håndværkere i 1880'erne. Vægfliserne på badeværelset går som regel ikke helt til loft og kan både være kvadratiske eller aflange, ofte opsat forskudt. Der ses også mosaikstifter, fx grønne fliser med sort bort.

Se film på: <http://bygningsskulturdokumentation.dk/stilguide/stilguide/nationalromantik/>

Se også byggefilm om terrazzo med intarsia her:

<http://www.byggefilm.dk/Pages/MovieDetail.aspx?MovieID={32301DC9-6E7F-4684-96D9-22F0839175D4}>

Nybarok 1900-1925

Omkring 1900 genopdagede man værdierne i 1700-tallets danske barok og rokoko fra københavnske borgerhuse og vestjyske landbygninger. Bygningskroppen blev mere kompakt. Facaderne blev igen mere enkle, men husene fik til gengæld ofte mindre påbyggede udskud, karnapper eller havestuer. Det er især her, at det "nybarokke" ses: Husene udstyres med flot svungne frontkviste eller buede tagkviste, karnapper med svungne tage i kobber eller hoveddøre indrammet af store, buede portaler i sandsten, granit eller puds. Det

todelte mansardtag med sort- eller grønglaserede teglsten, der også sås i barokken, vender tilbage sammen med afvalmede tage. Perioden er sammenfaldende med den såkaldte palæstil med den karakteristiske hvide "patriciervilla" med sortglaseret tegltag.

*I nybarokken fik husene svungne frontkviste og afrundede karnapper – alt samlet under et stort afvalmet tag.
Foto: Torben Lindegaard.*

I nybarokken ses sandstensportaler ved hoveddøren.

Fliserne var ofte afsluttet med en fin specialfremstillet flise med en lille runding foroven.

Vægfliserne går ikke helt til loft og er som regel lyse og ensfarvede med en lille profileret afslutningsflise foroven.

Bedre Byggeskik 1915-40

Bedre Byggeskik-arkitekturen videreudvikler det nybarokke formsprog, men i en endnu mere enkel og nedtonet udgave. Det nye var, at man tog udgangspunkt i det almindelige danske landhus fra omkring 1800. Man ville skabe en dansk byggeskik, der kunne bruges af alle fra store til små huse. Husene har et enkelt, traditionelt og funktionelt udseende: pudset eller blankt murværk, rødt halvvalmet tegltag, opsprossede vinduer og få, men fint bearbejdede detaljer.

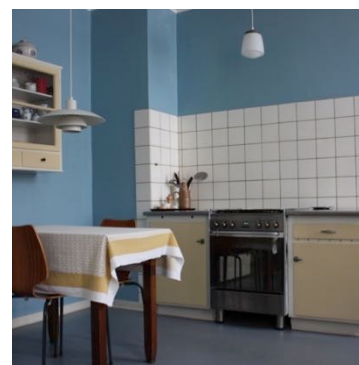
Nu var det endnu mere end tidligere den håndværksmæssige kvalitet af arbejdet, der var målet. Bedre Byggeskiks-foreningens "tegnehjælp" og årbøger sigtede netop på at højne bygningskulturen gennem eksempler til efterfølgelse for håndværkere. Det er også i denne periode, at den klassiske kompakte hustype "muremestervillaen" opstår.

Muremestervilla med den karakteristiske halvvalm. Bemærk teglklinkerne omkring hoveddøren.

*Bygningerne blev igen symmetriske, som de var det i klassicismen.
Foto: Torben Lindegaard.*

Køkkenet med lys æggeskalsfarvet flisebeklædning.

Indvendigt er husene nedtonede med få, men gode materialer: Bræddegulve, parket, linoleum eller kork er nogle af beklædningerne. Vægfliserne var oftest lyse eller hvide i kvadratisk format. Gulve kunne være uglaserede keramiske fliser, evt. i skaktern fx okker og cremefarvet sammen eller ensfarvede mørke.

Se film om husene her:

<http://bygningsskulturr.dk/stilguide/stilblade-for-enfamiliehuse/bedre-byggeskik/>

Funkis 1925-40

1920'ernes internationale strømninger var præget af et kubistisk formsprog, der blev til den nordiske funkis ca. 1930-40. Væk med fortidens symmetri, pynt og detaljer. Placering af facadeåbninger skete nu efter rent funktionelle krav til planløsning, lys og udsigt. Etageboligbyggeriet forandredes og afløste tidligere tiders karrebebyggelser med mørke baggårde. Nu kom der åbne stokbebyggelser i to til fire etager med altaner, placeret i parklignende grønne områder. I villabyggeriet opstod der tre nye hustyper: Funkisvillaen, den danske funktionalistiske villa og bungalowen.

Funkisvillaen fremstår klar og skarp og er ofte bygget i to etager med store flader og vindueshuller uden dekoration og et fladt tag. Facaderne er typisk murede, enten i blankt murværk eller glat- eller strukturpudsede evt. med indfarvet mørtel, malet eller kalket. Hjørnevinduet bliver et fast motiv, der præcist fremhæver huskroppen.

Den danske funktionalistiske villa er en særlig dansk villatype, hvor de samme rene linjer er omsat til dansk, traditionel byggeskik. Det er enkle, murede og teglhængte længehuse, ofte med asymmetriske eller forskudte facader. Hjørnevinduer, altaner, terrasser og høje vinduespartier til trappen eller entréen var yndede motiver.

Bungalowen var den hustype, der blev mest populær i de nye forstadskvarterer. Huset har en kvadratisk grundplan og er typisk i én etage uden tagetage, men med en høj kælder.

Dobbeltvillaer i såkaldt international funkis. Arkitekturen er stringent og kubisk med de karakteristiske hjørnevinduer.

Villaer i dansk funktionalisme. Blankt murværk, tegltag og store vinduer er nogle af kendetegnene.

Det mest karakteristiske træk ved bungalowen er det lave pyramidetag. Også her ses de populære hjørnevinduer.

Udvendigt var pladebeklædninger af naturstensfliser som marmor eller travertin eller chammottestensfliser moderne, enten på hele facader eller som mindre partier. Indvendigt ses glasmosaikker på både gulv og væg eller kvadratiske hvide fliser og terrazzogulve på badeværelser, mens der i entréen kunne ligge Hasleklinker eller marmor.

Byhus fra 1930'erne beklædt med travertinplader og rosa tagudhæng.

Se film: <http://bygningskultur.dk/stilguide/stilguide/funktionalisme/>

Entréens gulv af kvadratiske gule klinker med en sort bort er lagt på knas.

Der var ofte mosaikfliser på både gulv og væg.

Efterkrigstidens almindelige byggeri 1940-55

1950'ernes villa er en udvikling af Bedre Byggeskik-tidens kompakte "muremestervilla" og følger den danske byggetradition med fint bearbejdede murede facader og markante, røde 45 graders tegltage. Arkitekturen er stadig påvirket af funkistiden og er nedtonet og enkel.

Mange af de mindre enfamiliehuse er bygget som "statslånhuse" under statslånsordningen, der fungerede fra 1938-58. De billige lån førte til et omfattende byggeri af mindre enfamiliehuse. Med til lånet hørte krav om begrænset størrelse og pris, og derfor er husene ofte meget gennemtænkte for at udnytte det lille areal. Husene er en nyfortolkning af det enkle, danske, murede hus med en stram og funktionel arkitektur. For at nedbringe materialeforbruget og dermed byggeomkostningerne er husene typisk længeformede i én etage med et forholdsvis lavt saddeltag af eternit, pap eller evt. tegl. Statslånshuset var forløberen for den efterfølgende mest populære boligform nogensinde – "parcelhuset".

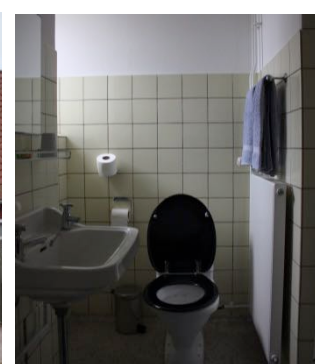
Indvendigt var entréens gulv typisk af klinker fx gule Hasleklinter, evt. skifer eller marmor. I badeværelserne er der ofte terrazzogulve med kvadratiske fliser på væggen i lyse farver.

Et "udskud" på en af langsiderne, blev et nyt og populært motiv.

Villavej med typiske muremestervillaer med udhæng og synlige, taktfaste spær.

Bad med lyse fliser og terrazzogulv.

Se mere her:

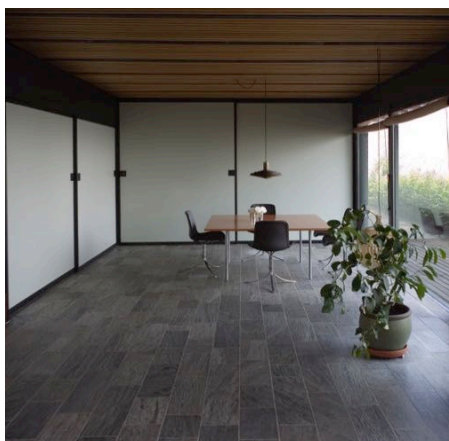
<http://bygningskultur.dk/stilguide/stilblade-for-enfamiliehuse/muremestervillaen-fra-50-erne/>

<http://www.bygningskultur.dk/stilguide/stilblade-for-enfamiliehuse/statslaanshuset/>

Parcelhusbyggeriet 1960-80

Fra ca. 1930 og frem til 1970 udvikler den modernistiske arkitektur sig løbende ud fra den internationale funktionalismes ideer om klarhed, enkelhed og moduler, der forholder sig til den menneskelige krops størrelse. Arkitekturen er enkel, klar og rationel med modulbyggeri, store glaspartier, flade tage og stål- og betonkonstruktioner. I 1950'erne begyndte arkitekturstrømningerne at komme fra USA og Japan, og i enfamiliehusene ses mere åbne planløsninger. Disse strømninger kan sammen med masseproduktion i byggeriet også aflæses i det almindelige byggeri, nemlig de næste tre årtiers mest populære hustype, parcelhuset.

Parcelhuset er et funktionelt, enkelt og billigt hus med en rationel planløsning. Højkonjunktoren og den stigende velstand skabte sammen med ønsket om egen bolig på egen parcel i "lys og luft" det store byggeboom i slutningen af 1950'erne. Husene er i vid udstrækning bygget som elementbyggeri med anvendelse af industrielt fremstillede bygningsdele. Et markant træk er de store vindues- og dørpartier, der trækker naturen ind i huset. Den mest almindelige husform er længehuset, men vinkelhuse og atriumhuse ses også. Til det ydre bruges få materialer: Murede ydervægge, lette partier af træ eller pladebeklædninger, termovinduer og eternit, tegl eller pap på taget.

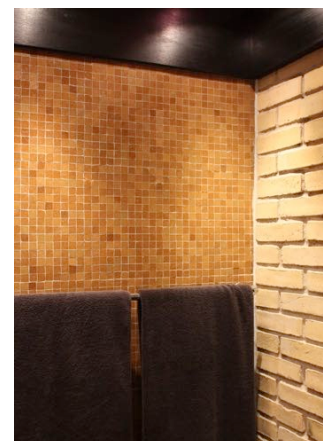

Naturstensgulv i skifer fra et arkitekttegnet hus fra 1950'erne.

Foto: Jakob Bekker-Hansen.

Et klassisk parcelhus med gult murværk og sorte vinduer.

Et badeværelse med blank mur, sort loft og gyldne mosaikker på væggen.

Indvendigt bruges også kun få materialer: I 1960'erne brugte man ofte teglklinker eller skiferfliser på gulvet i entréen og måske også stuen eller mosaik på gulvet i bad og bryggers. I løbet af 1970'erne blev materialerne mere rustikke med ru brædder, vandskurede vægge og tegl- eller klinkegulve med brede fuger.

Se mere her:

<http://bygningskultur.dk/stilguide/stilguide/modernisme/>

<http://bygningskultur.dk/stilguide/stilblade-for-enfamiliehuse/typehuset/>

Fliser - indvendigt

Flisebeklædninger blev i første omgang anvendt på gulve i form af gulvtegl eller natursten, især i fornemme huse og kirker. Med importen af hollandske fliser i løbet af 1600-tallet begyndte man at bruge vægfliser, men de dyre fliser blev kun brugt til udsmykning af mindre vægpartier, typisk bagved kakkelovnen. Traditionen med gulvtegl og natursten på gulvet fortsatte op til midten af 1800-tallet, hvor nye metoder til massefremstilling gav en langt større variation i udbuddet. Samtidig blev fliserne også billigere. Indvendigt er køkken og bad typisk de to rum, der er blevet mest ombygget og flyttet rundt gennem tiden: Derfor er fliser på vægge og gulv i disse rum også blevet udskiftet mange gange.

Badeværelset

Herhjemme var Nakskov den første by, der i 1880 gav tilladelse til installation af wc i huse. Der gik 20 år, før København og andre større byer var parat til den nye opfindelse, der krævede at vandforsyning og kloakering var på plads.

1870-1920

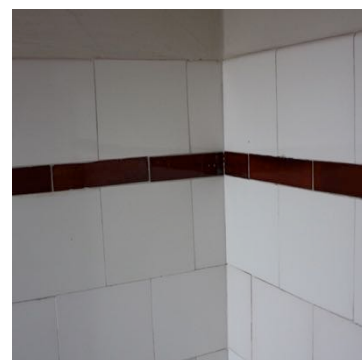
De store villaer blev som regel udstyret med badeværelse efter 1870. I de fleste almindelige hjem tog man bad i zinkbaljer, hvor man genbrugte vandet. Wc'et var i begge tilfælde for det meste et dækket, placeret i et lille skur udenfor. Først i 1920'erne blev det almindeligt med badeværelser og wc i de fleste huse. De større villaer fik et gæstetoilet i forbindelse med entréen og måske et badeværelse på 1. salen.

Badeværelserne var i begyndelsen enkelt indrettede, væggene var blot malede og badekarret fritstående. Gulvbelægningen kunne være klinker, linoleum eller terrazzo. Gulvklinkerne kunne være lagt i skaktern, fx sort-hvid eller terrakotta-sort. Væggene var ofte beklædt med kvadratiske glaserede fliser, fx cremefarvede eller grønne. Hverken gulv- eller vægfliser var ret store, det klassiske mål var 15 x 15 cm, evt. opsat i forbandt, dvs. forskudt for hinanden. Fliserne var opsat "på knas", dvs. helt tæt uden synlig fuge.

Nogle gange var der også indsat en smal, ensfarvet bortflise inden den sidste vægflise øverst oppe. I dette hus fra 1920 er fliserne opsat forskudt og på knas. Fliserne gik typisk ikke helt til loft.

Sådan så mange af de oprindelige badeværelser ud: Terrazzogulv, flisebeklædte vægge med en lille bort og fritstående badekar.

1920-1945

De allerfleste huse blev fra 1920'erne forsynet med et decideret badeværelse, enten i stueetagen eller i tagetagen. I slutningen af 1930'erne var der som standard indrettet badeværelse både i nye mindre huse og i nye lejligheder.

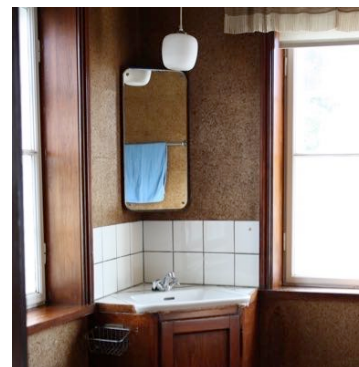
I Bedre Byggeskik-perioden 1915-40 kunne gulvet være klinker, terrazzo, træ eller linoleum. Lakerede korkfliser blev også brugt, både til gulv og væg. Ofte var gulvklinkerne ugl-

serede, enten ensfarvede i mørke farver som terrakotta eller lagt i skaktern fx okker og lyse klinker. Man begyndte også at importere glaserede vægfliser fra bl.a. Sverige.

I funkisstilen 1925-45 kunne der være kvadratiske eller aflange klinker eller terrazzo på gulvet. Væggene var ofte beklædt med kvadratiske glaserede fliser i lyse farver, fx lysegul, cremefarvet eller lysegrøn, eller med små mosaikstifter i kraftigere farver.

Vægbeklædningen er korkplader – der er blot sat to rækker fliser op over vaske-skabet i dette Bedre Byggeskik-hus fra 1929.

De fleste fliser var som her opsat med meget smal fuge. I funkisperioden går fliserne ofte helt til loft.

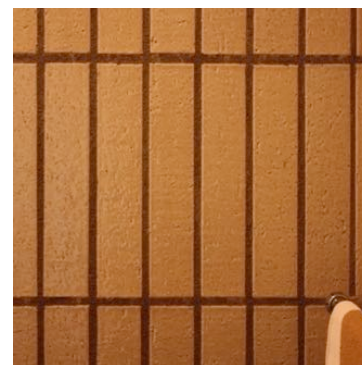
1950-80

Badeværelset var i begyndelsen af perioden forholdsvis lille, men efterhånden som huse- ne blev større, fulgte badeværelserne med. En del parcelhuse er indrettet med et gæsteto- ilet i forbindelse med entréen. Nogle af de senere huse fra 1970'erne har måske endda to badeværelser. Mange badeværelser havde brune eller mørke vægfliser, men der ses også badeværelser med fliser i flere farver, fx grønne fliser på væggen, sorte på badekarsfron- ten og på gulvet mosaikker i gråtoner.

Turkise vægfliser og gråtonede mosaikker på gulvet – og limefarvet badekar – var højeste mode i 1960'erne.

Aflange rustikke, gla- serede i grønne eller beige nuancer fliser var også på mode, især i 1970'erne.

Køkken, entré og kælder

Flisebelægninger blev typisk også brugt i køkken, bryggers, entréer og kælder. Gulvbe- lægningen i kælderen var ikke så fin som den i stueetagen. I nogle parcelhuse ses også tegl på gulvet i stuen.

Flisebeklædninger i køkkenet fx over køkkenbordet blev først typiske i løbet af 1930'erne, da man havde fået sat fokus på hygiejnen. Inden da havde man for det meste blot et malet felt over køkkenbordet eller bag ved komfuret. Og først med opfindelsen af elementkøkke- net i 1950'erne ses der flisebeklædninger næsten overalt.

Man har altid gjort meget ud af entréen, da det var det første rum, man mødte som gæst. Hvis der var fliser, var gulvbelægningen i villaer eller trapperum fra ca. 1850 til ca. 1925

næsten altid lagt i et mønster, fx variationer af skaktern, eller en ensfarvet belægning med forskellige former for borter langs kanten. Fliserne kunne også i sig selv være mønstrede. Også ølandsfliser og terrazzogulve ses i denne periode. I landhuse, fx bindingsværkshuse, var gulvbelægningen ofte teglklinker eller gulvtegl. I funkisperioden blev overfladerne mere ensartede og var ikke længere så pyntede. Nu blev fliserne ensfarvede og mere enkle. Dette træk gentager sig i parcelhusene med gulve af tegl eller skifer.

Eksempel på et nyere, nedtonet køkken i et hus fra omkring 1900.

Eksempel på et køkken fra 1930'erne.

Skakternet gulv i grå og cremefarvede nuancer i kælder. Funkishus fra 1925. Foto: Kira Ursem.

I kældre og sekundære rum var gulvet ofte beton, terrazzo, klinker eller som her tegl. Bedre Byggeskik-hus, 1929.

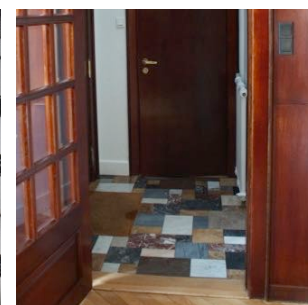
Der ligger ensfarvede, lyse kvadratiske klinker i funkishusets havestue.

I visse parcelhuse ligger de typiske terrakotfarvede hårdtbrændte klinker også i stuen.

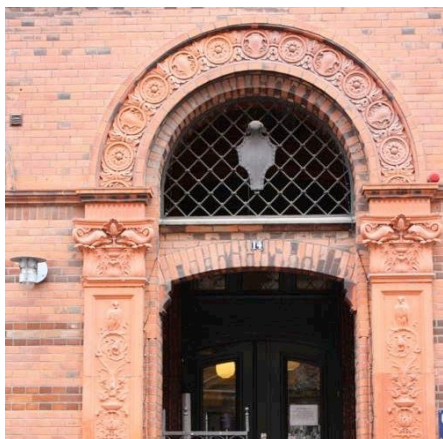
I 1960'erne var mosaikker i forskellige grå og sorte toner meget brugt, fx i bryggerset.

Belægning i entréen i et hus fra 1945 med marmor i forskellige størrelser og sorter.

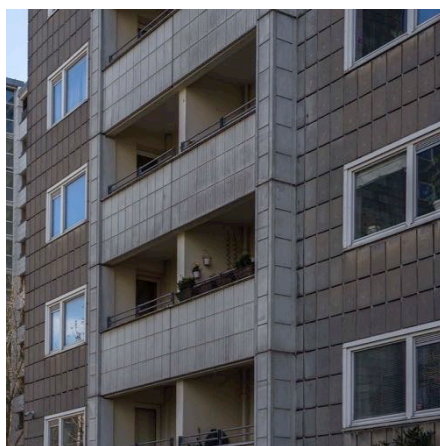
Fliser – udvendigt

I løbet af den historicistiske periode omkring 1870 kom det på mode at udsmykke husene med terrakotta- eller cementdetaljer. Mange sokler var også beklædt med natursten fx granitkvadre. I den funktionalistiske periode i 1930'erne gjorde man op med det pyntede. Nu skulle bygningerne være helt enkle og plane, et krav, som de helt glatte flisebeklædninger nemt kunne opfylde. Man var særligt glad for travertin og de gule chamottestensfliser. Derudover har man brugt fliser, klinker, teglsten og forarbejdede naturstensbelægnings på udvendige trapper, reposer m.m. – og udvendigt på terrasser, havestier osv.

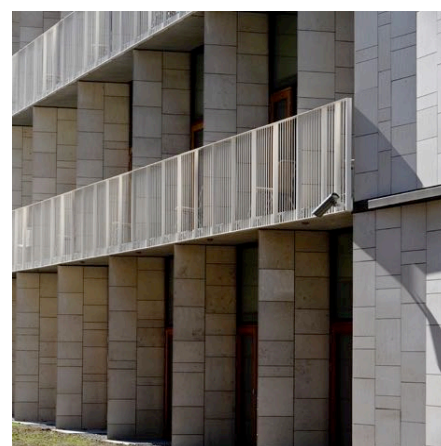
Th: På denne villa i "dansk funktionalisme" er partier af facadebeklædningen udført af travertin. Materialeskiftet mellem det gule murværk og de glattere naturstensfliser giver facaden en delikat stoflighed.

Tv: I historicismen brugte man terrakottadekorationer på facaderne.

Th: Også i nutidens moderne arkitektur anvendes flisebeklædninger på facader – her er det travertinfliser.

Tv: Bellahøj fra 1950'erne – højhusenes facader er beklædt med betonfliser.

Th: Udendørs belægning af betonsten sammen med gule tegl til parcelhus fra 1970'erne.

Tv: Gule Hasleklinker på trappe til et hus fra 1949.

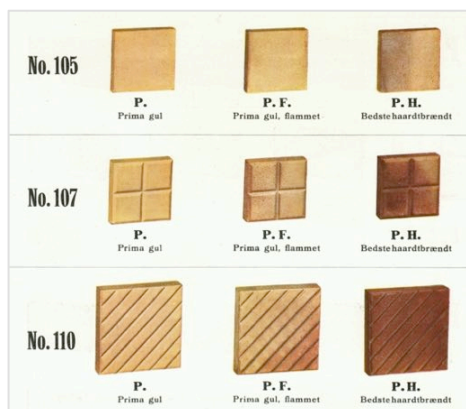
Materialer

Flisebeklædninger kan deles op i tre hovedgrupper: natursten, keramiske fliser, og støbte fliser i cement eller beton. Brugen af natursten hænger selvfølgelig sammen med de naturligt lokalt forekommende stentyper. Herhjemme brugte man især granit og sandsten fra Bornholm, men også fra Norge (der jo var dansk indtil 1814), og marmor fra Grønland. Man har også i vid udstrækning brugt kampesten, enten tilhuggede eller rå, især til sokler og trapper. Til gulvbelægninger ses også ølandsfliser fra Sverige eller marmor fra Sydeuropa, især til fornemme huse. Senere igen begynder man at importere marmor- og travertinplader til udvendig beklædning af facader, men så skal vi helt op i 1930'ernes funktionalisme. I 1960'erne bliver gulve af naturskifer moderne, både kløvede eller glatslebne.

Traditionen med keramiske fliser går langt tilbage. Fx har man i de ægyptiske pyramiders gravkamre fundet en form for keramiske fliser, der stammer fra 1200 f.v.t. I Persien (i dag Irak og Iran), i Mellesten og Nordafrika udviklede man den keramiske fremstilling op til år 0. I Europa var det denne nordafrikanske tradition indenfor flisefremstilling, som mauerne i Sydspanien stod i spidsen for i 1300-tallet. Spanien har stadigvæk en stor produktion. De første keramiske fliser kom til Danmark via Holland, der i 1600-tallet var blevet de førende på området (Holland var dengang en spansk koloni). De hollandske glaserede fliser var meget brugt indtil ca. 1900.

Industrialiseringen i slutningen af 1800-tallet medførte en stor fabriksproduktion. Flisebeklædninger var ikke længere en luksus, men opnåeligt i det helt almindelige byggeri. Herhjemme blev der bl.a. på Bornholm fra ca. 1900 produceret de såkaldte Hasleklinker eller chamottestensklinter, der var næsten uopslidelige og meget brugt helt op i 1960'erne. I begyndelsen af 1900-tallet begyndte man desuden at importere fliser og klinker fra Sverige fx fra Höganäs. Nu til dags importeres fliser især fra Italien, Spanien, Portugal, Holland og Tyskland, men også i høj grad fra Kina.

Th: Oprindeligt var fliser ret små pga. datidens teknik. De to forskellige formater, 15x15 cm på væg og 5x5 cm på fladen rundt om badekarret, er ret klassiske og tidløse.

Tv: Haslefliserne fra Bornholm var et meget populært produkt og kunne fås i mange forskellige størrelser og udformninger. Udsnit af produktblad ca. 1940.

Formater

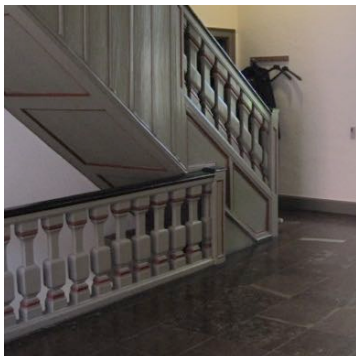
Oprindeligt var fliser og klinker håndlavet og fandtes derfor kun i mindre formater med store tolerancer og ret svingende kvaliteter. Derfor er der heller ikke mange af de oprindelige klinker- eller flisegulve tilbage. Fra omkring 1860 kunne produkterne massefremstilles, og fliser og klinker kunne derfor få meget mere præcise dimensioner. Nye brændingstekniker gjorde også, at fliserne blev stærkere og hårdere.

I dag produceres både naturstens- og keramiske fliser i præcise, ensartede kvaliteter. Der til kommer alle de forskellige formater, tykkelser og overflader. Glasurer produceres i dag med høje hårdheder, så fliserne er også langt mere hårdføre end tidligere. Mønstre fremstilles maskinelt, om end man stadig kan få håndmalede fliser. Fliser og klinker kan i dag fås i mange forskellige materialer, produkttyper og størrelser. Hvert materiale har dels nogle særlige fremstillingsmetoder, dels nogle særlige egenskaber. Keramiske fliser er i dag stadig nogle af de mest brugte. Enhver flisebeklædning skal kunne opfylde nogle særlige krav fx til underlag, opsætning, funktion osv.

Natursten

Natursten, både brudfliser og tilhuggede kalksandsten, har siden slutningen af 1800-tallet været almindelige som udendørs belægninger. Naturstensfliser markedsføres i et stort

antal stenarter og leveres med forskellig bearbejdning af overfladen. Hvis gulvbelægningen i et ældre bevaringsværdigt eller fredet hus skal udskiftes, kan man nogle gange være heldig at finde genbrugsfliser, fx ølandssten. De mest brugte natursten til gulvbelægninger inde og ude er hårde typer som fx granit og skifer, mens de blødere typer er kalksten, sandsten, travertin og marmor. De blødere og mere porøse stentyper kan komme til at se skjoldede ud, når de udsættes for påvirkning af vand eller syre.

Belægninger af brudsten, fx bornholmsk sandsten, var meget brugt til havegange og terrasser ca. 1915-50.

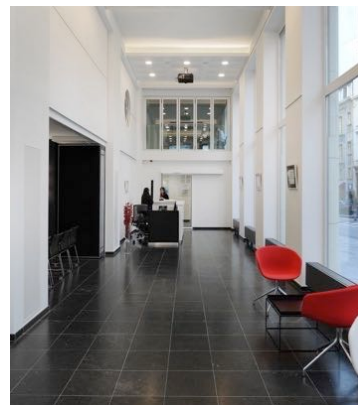

Natursten som ølandsfliser var altid matpolerede i ældre historiske huse.

Natursten bruges både ud- og indvendigt til beklædninger, belægninger og bordplader m.m. Bearbejdningerne bestemmer overfladens tekstur og egenskaber, fx skridsikkerhed.

De mest almindelige bearbejdninger af natursten er:

- *Slebet* med en spændvidde fra helt fin til grov. Her er det slibemidlets kornstørrelse, der bestemmer overfladens struktur.
- *Poleret*, der giver en glat overflade, fx mat- eller højpoleret, hvor højpoleret er den mest skinnende og reflekterende.
- *Kløvet*, der giver en forholdsvis ujævn overflade, hvor stenen bliver spaltet efter de naturlige, vandrette brudlinjer.
- *Jetbrændt*, en såkaldt termisk behandling, hvor brænding af den oversavede overflade med ilt og gas giver en jævn, men også meget skridsikker overflade fx til udendørs belægninger.
- *Riffelhugget* giver en "stribet", men stadig jævn og skridsikker overflade. Behugningen ses ret tydeligt.
- *Stokhugget*, hvor stenens overfladestruktur bevares. Teknikken findes i flere gradueringer og blev oprindeligt udført i hånden, men er i dag typisk udført maskinelt. Giver en jævn og skridsikker overflade, der er velegnet til udendørs belægninger, fx trappetrin.

Natursten i store formater giver en rolig flade til det indgangsrum i en kontorbygning.

I nogle arkitekttegnede parcelhuse brugte man ofte lidt dyrere materialer, fx store skiferfliser i gangarealer.

Foto: Adam Mørk.

Keramiske klinker og fliser

Keramiske fliser er hovedsageligt lavet af finkornet ler. De keramiske fliser består typisk af flere forskellige slags ler, ofte med tilslag af kvartssand, chamotte, farvestoffer mm. Efter formning tørres fliserne for derefter at brændes. Flisernes egenskaber bestemmes af lerblandingens sammensætning, brændingstemperatur og af, om flisen er glaseret eller ej. Keramiske fliser udføres i flere varianter med og uden glasur, og i mange forskellige farver med og uden motiver. For en bedre gangssikkerhed kan man få fliser med præget eller profileret overflade.

En høj brændingstemperatur giver mere tætte og dermed også mindre vandsugende fliser. De hårdest brændte fliser med hård skærv betegnes også klinker. De har større styrke og har derfor traditionelt været anvendt til gulve og trapper m.m. Keramiske fliser opdeles i to hovedgrupper: Våd- og tørpressede fliser.

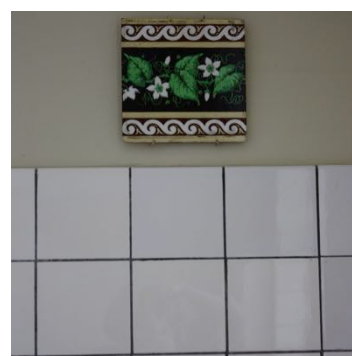
Vådpressede fliser

Vådpressede fliser fremstilles ofte ved ekstrudering, hvor den fugtige lerblanding presses gennem en åbning, som former overfladen. En særlig type vådpressede fliser er terrakotta, uglaserede rustikke fliser, der ofte varierer mht. vandoptagelse og frostbestandighed. Vådpressede fliser er typisk gennemfarvede, rustikke og har en høj slidstyrke.

Tørpressede fliser

Tørpressede fliser fremstilles ved, at en forholdsvis tør blanding presses i forme under højt tryk. Der findes mange forskellige typer, alt afhængig af materialesammensætning og brændingstemperatur:

- *Porcellanato* eller *granito*-fliser er meget hårdtbrændte og har en særlig lav sugsevne, er rimeligt frostbestandige og velegnede på steder med stor vandpåvirkning.
- *Fajance*-fliser har forholdsvis høj sugsevne og er derfor mest egnet til vægfliser.
- *Monocottura*-fliser påføres glasur direkte på den ubrændte flise, der så kun brændes én (mono) gang. Brændingstemperaturen er typisk høj og giver en hårdtbrændt flise/klinke, der varierer mht. sugsevne.
- *Bicottura*-fliser, er brændt to gange og er velegnet som vægfliser, men produceres også med så lav sugsevne, at de kan anvendes, hvor der er større vandbelastning.

Hvide, glaserede fliser i 15x15 cm format var den hyppigst mest brugte type.

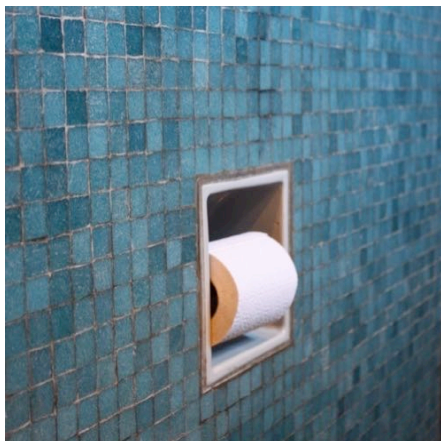
Hollandske fliser blev brugt helt op efter 1900. Vase-motiv i farven mangan.

Glaserede fliser

Hollandske fliser med håndmalede motiver i blå eller mangan (brunlig/lilla) stammer tilbage fra 1600-tallet. De blev brugt til vægudsmykning, især på væggen bag kakkelovnen og bag komfuret i køkkenet. De blev også brugt til udsmykning af bordplader til småborde. Fliserne produceres stadigvæk i det klassiske format 13x13 cm i ensfarvet hvid eller med de traditionelle motiver.

Mosaikfliser

Mosaikfliser er en betegnelse, som normalt anvendes for fliser i formater under 50 x 50 mm og oftest mindre, og de er også meget tyndere end andre fliser. Mosaik var oprindeligt en måde at lave udsmykninger på, fx mønstre, figurer eller et billede lavet af en masse små fliser i forskellig farve. Mosaikudsmykninger er en gammel tradition med rødder i græsk og romersk antik arkitektur, som kirkebyggeriet senere overtog.

Den nye mosaikstensbeklædning går godt til dette parcelhus fra 1958.

Turkisfarvede glasmosaikker i et badeværelse i et funkishus fra 1930'erne. Bemærk den fine toiletrulleholder i porcelæn.

Mosaikker blev især brugt til badeværelser, både på gulv og væg. I den nationalromantiske periode 1890-1910 ses ofte blomstermønstre nedlagt i terrazzogulve. Senere, i funkistiden 1925-45, var glasmosaikstifter meget brugte, både på gulv og vægge og ofte i meget klare farver som blå og turkis. Og igen i 1960'erne ses der mange mosaikker. I dag er mosaikkerne ligeså anvendelige som dengang og kan være med til at give badeværelse eller køkken en farverig detaljering. Mosaikfliser eller -stifter fås i glas, marmor eller keramiske med og uden glasur og er som regel opsat på et net ca. 40x40 cm, der letter opsætningen. Afhængigt af produktionsmetoden har de egenskaber som de øvrige flisetypen. Med de små formater kan mosaikfliser opsættes på krumme og buede flader.

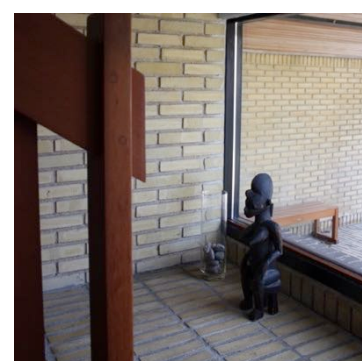
Teglklinker og gulvtegl

Teglsten til gulvbelægninger er som regel produceret på samme måde som facadesten. Stenene lægges typisk på fladen eller på kant. Et teglstensgulv har en forholdsvis rustik karakter. Et gulv med sten lagt på kant kan bedre optage større belastninger. De lange, smalle sten er bedre velegnet til udførelse af kurver. Gulvtegl er specialtegl, der specifikt er produceret til gulve. Formaterne fås typisk fra 15x15 cm til 30x30 cm med en tykkelse på 2-3 cm. Det er muligt at få fremstillet gulvtegl i specielle formater. Teglene findes i flere farver, også blådæmpede.

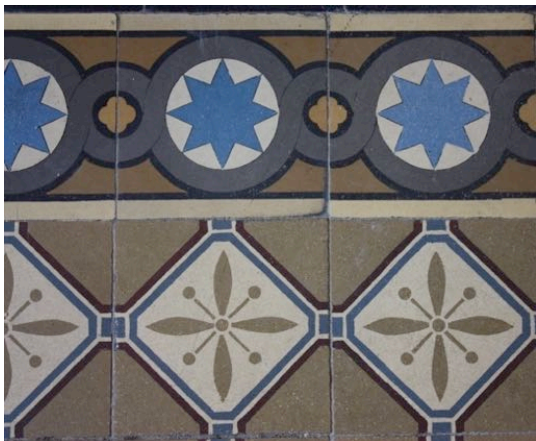
Teglgulv, lagt på kant – her i et parcelhus fra 1970'erne.

Gulvtegl er meget brugt i kirker, men kan også være flotte i private boliger fx ved konvertering af staldbygninger mm.

Cementfliser

Mønstrede fliser i cement var meget brugt på gulvet i de fleste europæiske trapperum og gangarealer i historicistiske huse fra slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. De blev dog efterhånden udkonkurreret af linoleum, der blev opfundet omkring 1870. I dag kan man få såkaldte marokkanske fliser i et hav af mønstre, ligesom flere producenter også udfører fliser med gamle historiske mønstre.

Th: Nye gulvfliser med historisk mønster brugt som gulvbelægning i bad. Gulv i bruseniche er udført med anden klinke, der tåler stor vandpåvirkning.

Tv: Mønstrede fliser var meget brugt 1860-1900 især i trapperum, entréer og havestuer.

Udførelse

Historiske huses arkitektur og konstruktioner sætter nogle begrænsninger for valg af fliser både byggeteknisk og æstetisk.

Underlag

Særligt ved gulve er det vigtigt, at underlaget er tilstrækkeligt stift, så fliserne ikke knækker på grund af sætninger i underlaget. Mange gamle huse har et træbjælkelag, som ikke i sig selv er stift nok til et flisegulv. Det skal derfor stabiliseres. Som regel skal bjælkelagets styrke og stivhed øges ved oplægning af supplerende strøer og tværbjælker. Derefter kan der laves et stift undergulv, enten i form af plader eller et støbt betondæk. Skal der gulvvarme i gulvet, er et støbt dæk det bedste, fordi dækkets høje egenvægt fordeler varmen bedre end et pladegulv.

Th: Der skal altid vådrumssikres inden opsætning af nye fliser i badeværelser.

Tv: Nyt betongulv med nedstøbte varmeslanger i en stueetage. Efter tørring er etableret et nyt teglstengulv, der med sin tyngde er yderst velegnet til gulvvarme. Huset er fra 1690.

Vådtrum

Vandpåvirkningen i et badeværelse i en almindelig bolig er i dag langt større end for bare 50 år siden, simpelthen fordi folk tager bad oftere end tidligere. Fliser og fuger er i sig selv ikke vandtætte, derfor skal der i nye badeværelser altid udføres vådrumssikring for at beskytte de omgivende konstruktioner mod fugt og deraf bekostelige følgeskader som alvorlige råd- eller svampeangreb.

Alle samlinger og gennemføringer skal være vandtætte. Derfor skal man i vådrum lade være med at lægge nye gulvfliser ovenpå et gammelt flise- eller terrazzogulv, selvom det bliver vådrumssikret. Det vil altid give problemer ved afløb og rørgennemføringer.

Mønstre og fuger

Inden man går i gang, skal man altid præcist opmåle hver væg- eller gulvflade: Fliser bør monteres, således at ingen afskæringer er mindre end en halv flise. Små flisestumper i et hjørne virker forstyrrende på helhedsbilledet. Det kan naturligvis aldrig helt undgås, særligt i gamle huse, hvor væggene hverken står helt vinkelret på hinanden eller står helt i lod. Her gælder det om at få tilpasningen placeret det mindst synlige sted i rummet.

Mønsteret eller forbandtet har stor betydning for udseendet. Et teglgulv lagt i lige rækker i løberforbandt giver en rolig fladevirkning, men har en retning. Hvis de samme tegl lægges i et sildebensmønster, opløses retningen, men til gengæld bliver fladen mere urolig.

Bredden af fugen har meget større betydning for flisebeklædningens udseende, end man skulle tro. Gamle teglgulve var altid lagt i sand på knas, ligesom de tidligste flisebeklædninger på vægge var opsat med knasfuge. Først med funkisperioden begyndte man at bruge en ganske smal, synlig fuge (2 eller højst 3 mm). De meget brede fuger på nogle gange 15 -20 mm, særligt sammen med store, rustikke fliser, kom først til med modernismen, dvs. i løbet af 1960'erne. Oprindeligt brugte man mørtelfuger, dvs. fugen var altid grå. Hvide eller indfarvede fuger er først kommet til efter 1950'erne. Fugebredden og -farven skal derfor også passe til husets alder.

De første flisebeklædninger på vægge kunne nogle gange være opsat forskudt, dvs. i "forbandt". I kombination med knasfugen gav det igen en rolig fladevirkning. Hvis man skal opnå en lignende effekt på en væg opsat med synlige fuger, er det vigtigt, at fugens farve ligner flisens, ellers bliver det uroligt at se på.

Omkring 1900 var væg- og gulvfliser næsten altid opsat eller lagt på knas uden synlig fuge.

I 1970'erne og 80'erne var det moderne med meget rustikke fliser med brede fuger.

Valg af fliser

Flisetype, format og detaljering bør så vidt muligt harmonere med husets stilart og alder. Det betyder ikke, at alle nye tiltag skal udføres "i gammel stil", men det betyder, at de nye materialer skal føje sig til det gamle på en naturlig måde. Og her spiller det en rolle, om huset er historicistisk, funkis eller et parcelhus fra 1970'erne, for hvor meget det enkelte hus kan tåle.

Klassiske hvide vægfliser i et 15x15 cm format kan man holde ud at se på også om 10 år. Moderne fliser i meget store formater er ikke velegnede til huse før 1950. I historiske huse skal man også være varsom med fx at bruge keramiske fliser, der skal efterligne natursten eller såkaldt forpatinerede fliser. Da gulvklinker ofte var i matte, dæmpede farver, enten ensfarvede, fx sort, hvid, terrakotta eller okker, vil højglanspolerede natursten, fx sort granit, eller moderne kompositfliser harmonere dårligt med husets øvrige udseende.

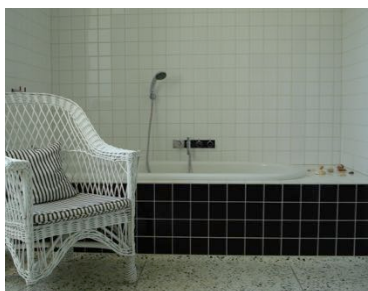
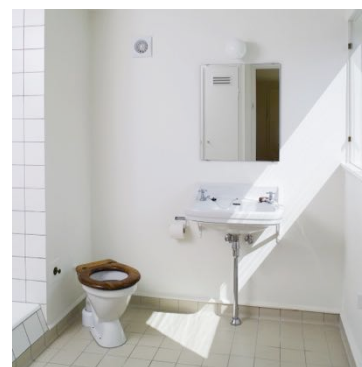
Til et historicistisk hus kan mønstrede cementfliser på gulvet i fx entréen eller havestuen være et godt valg. Selvom fliserne kræver en del behandling, inden de er modstandsdygtige overfor fugt og snavs, er de meget dekorative og smukke. Det kan ikke anbefales at lægge dem i brusenicher eller andre steder med stor vandpåvirkning – her må man finde en anden flise. Hvis kun en del af den oprindelige belægning af mønstrede fliser er ud-tjent og skal udskiftes, kan man skifte de dårlige fliser med nye, ensfarvede fliser i stedet for at skifte hele gulvbelægningen.

I et lille bindingsværkshus, eller i en gammel stald, der inddrages til beboelse, kan et teglgulv lagt i sand med knasfuger være smukt. Normalt skal gulvtegl overfladebehandles inden ibrugtagning for at kunne modstå slid og rengøring. En traditionel metode er at imprægnere teglene med tapetklister. Er huset fra senere end 1960, betyder det ikke så meget, om fliserne er store eller små, om det er farvede mosaikker eller helt store, moderne formater. Det vigtige er, at kvaliteten er til stede både i farveholdning og stil uden at være modepræget, så kan man holde ud at se på det også om tyve år.

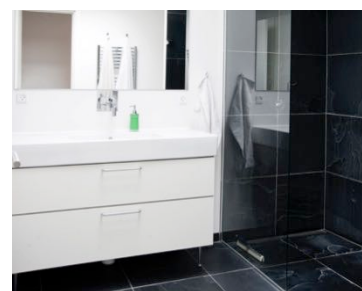
Tv: Nænsom fornyelse af badeværelse til et funkishus fra 1920'erne. Badeværelset er enkelt, funktionelt og nedtonet. Der er blot sat fliser op i bruseren, hvor det er nødvendigt. Foto: Kira Ursem

Tv: Er en eller flere af de eksisterende vægfliser knækkede, kan man måske nøjes med at udskifte de knækkede fliser. Fx som her med en sort flise.

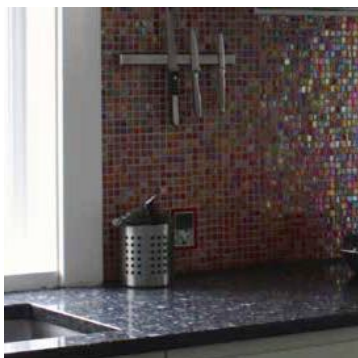
Th: Store formater går bedst sammen med parcelhuse og helt moderne huse. Det kan være smukt og enkelt at lade gulv- og vægfliser være samme slags.

Tv: Fornyelse af badeværelse med terrazzogulv, sorte fliser på badekarrets front og hvide vægfliser i et historicistisk hus fra 1876.

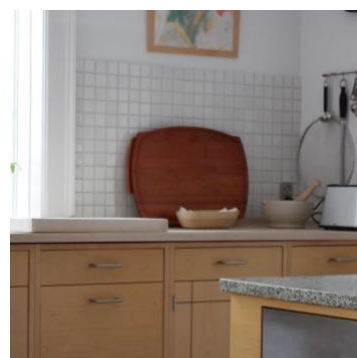
Gode og dårlige løsninger

Indvendigt repræsenterer de oprindelige detaljer en stor værdi, arkitektonisk, økonomisk og ikke mindst historisk. Fornyelse er nødvendigt ind i mellem, især i bad og køkken. Her er det vigtigt at have øje for husets alder og stilart, så de nye materialer, der vælges til beklædning af gulv og vægge harmonerer med den oprindelige stil i kvalitet og udførelse.

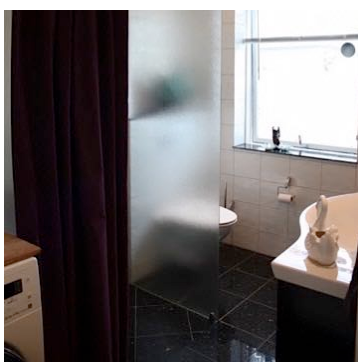
Th: Køkkenet er blevet fornyet, og fliserne over køkkenbordet er hvide, glaserede mosaikfliser i format 5x5 cm. Ingen af overfladerne er specielt skinnende.

Tv: Man skal passe på med for mange skinnende overflader sammen. Her reflekteres lyset fra både bordplade og mosaikstifter alt for meget – og gør rummet forvirrende at være i.

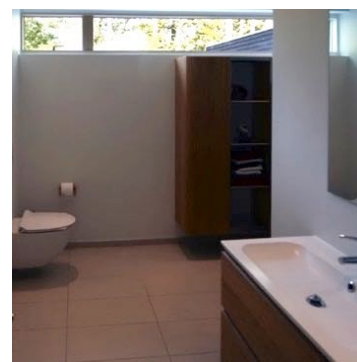
Th: Den oprindelige belægning af sorte og hvide klinker er lagt i et fint mønster. Overfladen er glat og detaljeringen elegant.

Tv: Huset har fået en nyere belægning af rustikke fliser med brede fuger. Det rustikke gulv stemmer ikke godt overens med husets andre fint detaljerede overflader.

Th: Gulvets store fliseformater i en neutral nuance giver sammen med den matte overflade ro til parcelhusets nye badeværelse.

Tv: Meget skinnende og højglanspolerede fliser er meget reflekterende og gør rummet uroligt. Materialet harmonerer heller ikke særligt godt med parcelhusets nedtonede enkelhed.

Th: De oprindelige hasleklinker er næsten uopslidelige. Hvis trappens belægning skal udskiftes, gælder det om at holde sig til enkle og nedtonede materialer. De materialer, der blev brugt i de enkelte perioder, hører som regel naturligt sammen med husenes arkitektur.

Tv: Trappens trin er på dette funkishus blevet udskiftet med granit, et langt finere materiale end de oprindelige hasleklinker.

Fredede og bevaringsværdige huse

Både de fredede og bevaringsværdige bygninger er omfattet af "Bygningsfredningsloven". Lovens formål er at beskytte landets ældre bygninger og bymiljøer af arkitektonisk, kulturhistorisk eller miljømæssig værdi.

En fredet bygning har nogle helt særlige arkitektoniske eller kulturhistoriske kvaliteter af national betydning for kulturarven og landets historie. Fredningen gælder både udvendigt og indvendigt. Reglerne administreres af staten ved Slots- og Kulturstyrelsen. En bevaringsværdig bygning har de samme kvaliteter mht. arkitektur, byggeskik og kulturværdier, men på et mere lokalt plan. Husets status som bevaringsværdigt dækker kun bygningens ydre. Reglerne for de bevaringsværdige huse administreres af kommunerne.

Fredede huse

Formålet med en fredning er at bevare og sikre, at den fredede bygning også står der i fremtiden. Der følger derfor bestemte forpligtelser og krav med et fredet hus, der sætter begrænsninger for, hvad man må gøre i forbindelse med et byggeprojekt. Ejeren har pligt til at vedligeholde det fredede hus både indvendigt og udvendigt.

Almindelig vedligeholdelse er arbejder, der ikke ændrer på bygningens farver, overflader, materialer, omfang og indretning. Sådanne arbejder kræver ikke Slots- og Kulturstyrelsens godkendelse. Dvs. at man kan kalke og male uden at ændre på farverne, udbedre revner, pletmale vinduer, udskifte enkelte tagsten m.m. uden at involvere Slots- og Kulturstyrelsen. Indvendigt kan man male vægge og lofter og lakere gulve. Myndighederne kan forlange, at der bruges bestemte materialer og metoder. Som udgangspunkt skal der derfor bruges de samme materialer, farver og den samme type kalk, mørtel eller maling som oprindeligt. De valgte materialer skal som hovedregel være traditionelle og håndværksmetoderne afprøvede. Slots- og Kulturstyrelsen tillader sædvanligvis ikke udskiftning af bygningsdele, der kan bevares.

Alt bygningsarbejde, der er mere end almindelig vedligeholdelse, kræver tilladelse fra Slots- og Kulturarvsstyrelsen. Til gengæld kan man nøjes med at underrette eller anmelde ombygning i eksisterende køkken eller bad, dvs. indsende tegnings- og fotomateriale af eksisterende og nye forhold til Skov- og Kulturstyrelsen.

I fredede huse skal man bl.a. have tilladelse til at:

- pudse en facade
- ændre farver
- omlægge taget
- udskifte, blænde, flytte eller ændre på fx et vindue eller en dør
- omlægge gårdspladsen, hvis den er fredet
- fjerne eller ændre på mur- og nagelfast inventar fx paneler, fliser og kakkelovne

I fredede huse skal man bl.a. underrette om:

- bygningsarbejder vedrørende nyere køkken og bad, som sker inden for de eksisterende rums afgrænsning. Nyere køkken og bad betyder rumfunktioner, der har eksisteret i mindre end 50 år, og som ikke stammer fra bygningens opførelsestidspunkt
- ændre på skillevægge, udføre gennembrydninger af vægge, lofter, gulve

Bevaringsværdige huse

Der gælder en række særregler for bevaringsværdige bygninger, der kan have betydning for et byggeprojekt, fx udvendig istandsættelse eller ombygning. Da bevaringsværdierne kun gælder de udvendige værdier, kan man altså udskifte gulv- og vægmateriale uden tilladelse fra kommunen. Ikke desto mindre vil det være en god idé at lade sig inspirere af husets alder og stilart, inden større ombygningsarbejder igangsættes.

En bygning er først bevaringsværdig i lovens forstand, når den er nævnt i kommuneplanen eller i en lokalplan. Her vil typisk stå, at begrebet "bevaringsværdig" gælder for bygninger i bevaringsklasse 1-4. Nogle kommuner har udgivet såkaldte kommuneatlas, hvor en digital version normalt kan ses på kommunens hjemmeside. Her vil der stå, hvilke huse, der er udpeget som bevaringsværdige. På kommunens hjemmeside kan man se, hvilke retningslinjer, der er for bevaringsværdige huse i ens kommune. Det er dog ikke alle områder i Danmark, der endnu er blevet registreret.

Kravene i lokalplaner eller byplanvedtægter vil som regel betyde, at der vil være begrænsninger for, hvad man kan gøre udvendigt på en bevaringsværdig bygning. Ved udvendige byggearbejder skal evt. alternative udførelsesmetoder godkendes af kommunen.

For bevaringsværdige huse gælder typisk at:

- der er en række krav til området og husene, fx retningslinjer for udvendige materialer og farver for at sikre husets eller kvarterets oprindelige udtryk
- man skal ansøge kommunen om lov til at foretage udvendige ændringer på huset, og kommunen kan kræve at besigtige arbejdet
- der ved en istandsættelse eller ombygning ikke blot kan være særlige krav til udformning af bygningsdele som vinduer, døre, kviste og tag, men også til husets facader, overflader og materialer fx tagsten eller kalk
- man typisk ikke vil få lov til at ændre på det oprindelige tagmateriale, at overpudse facadens blanke murværk eller til at ændre på vinduernes formater eller opdeling
- istandsættes huset uden tilladelse, kan kommunen kræve, at arbejdet laves om
- nedrivning af et bevaringsværdigt hus altid kræver tilladelse fra kommunen, og byrådet kan forhindre nedrivning

Begge huse er fredede og fine eksempler på Bedre Byggeskik-stilen. For de fredede huse gælder, at fredningen gælder både ud- og indvendigt.

Der er ikke altid den store forskel – når man ser på det ydre. Huset er bevaringsværdigt. Bevaringsværdien gælder kun for de ydre rammer.

Fagudtryk

blådæmpet: en rød teglsten, der brændes en ekstra gang ved meget lav ilttilførsel – opnår derved en sortgrå farve

chamottesten: hårdtbrændte keramiske klinker med tilslag af små korn af brændt ler, der tilføjes for at opnå en grynet, rustik tekstur

frådsten: kildekalk, porøse kalksten udfældet ved kalkholdige kildevæld

glitning: at jævne, glatte og give glans fx til beton

knas: fx fliser opsat helt tæt sammen, uden synlig fuge

sandsten: sten af hårdt sammenpresset sand

terrakotta: uglaseret, brændt ler, som anvendes til bygningsornamenter – også om den rødbrune farve, som materialet terrakotta har

terrazzo: gulvbelægning af små marmorstykker, der blandes og støbes sammen med beton og efterfølgende poleres

ølandsfliser: svensk kalksten, fås i brune, røde og grålige nuancer

Læs mere

Fliser, opsætning og lægning, Erik Brandt, Forlaget Tegl, 2006.

Historicismens huse, en bevaringsguide 1850-1915, Jeanne Brüel, Bygningskultur Danmark, 2017.

Bedre Byggeskikhuset, en bevaringsguide, Jeanne Brüel, Bygningskultur Danmark, 2011.

Funkishuset, en bevaringsguide, Jeanne Brüel, Bygningskultur Danmark, 2014.

Parcelhuset, guide til bevaring og fornyelse, Jeanne Brüel, Bygningskultur Danmark, 2013.

www.bygerfa.dk (om byggeteknik)

www.bygningsbevaring.dk

www.bygningskultur.dk

www.byggofilm.dk

www.slks.dk

Tekst og øvrige fotos: Jeanne Brüel, Bygningskultur Danmark, 2018.